

Волошин В. Р.,
здобувач вищої освіти
факультету службово-бойової діяльності НГУ
Київського інституту Національної гвардії України
(м. Київ, Україна)

Науковий керівник:
Бейкун А. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України
(м. Київ, Україна)

ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВІЙНИ – ЯК ОБ’ЄКТИВНИЙ ІНТЕРЕС НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Із метою забезпечення ефективної оборони країни під час повномасштабної збройної агресії, з боку державних інститутів вимушено реалізовується політика у межах і на підставах Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Така політика не є статичною та поступово зазнає змін, виходячи з потреб суспільства та перебігу війни, але у будь-якому випадку вона забезпечується, в першу чергу, означеною вище буквою закону.

Забезпечення прав і свобод громадянина є фундаментальним завданням будь-якої демократичної держави. Права та свободи громадянина гарантуються національним законодавством та міжнародними нормативно-правовими актами. Винятком є функціонування держави в умовах особливих правових режимів, у період набуття зовнішніми загрозами та небезпеками для існування держави ознак критичного характеру. Відповідно, в окреслений період функціонує спеціальний правовий режим, який передбачає, зокрема, і суттєві обмеження громадянських прав і свобод.

В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні у зв’язку із неспровокованою збройною агресією російської федерації, постало питання щодо необхідності тимчасових обмежень окремих конституційних прав і свобод громадян. Законодавством передбачено, що в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності та захисту держави, можуть обмежуватися такі базові права, як: свобода пересування, недоторканність житла, право на приватність, свобода слова та інші, що визначені Конституцією України. Ряд науковців-дослідників вважає такий стан недоліком правових та етичних питань, у зв’язку з тим, що ці обмеження хоча й тимчасові, проте зачіпають основи демократичного ладу. Противники апології тимчасового обмеження прав громадян вважають, що важливо, принаймні, враховувати правові механізми, реальну потребу та пропорційність таких обмежень та обов’язкову їх відповідність загальним принципам права.

Однак, такі обмеження у будь-якому випадку викликають значні питання у правників-дослідників, а також у суспільства в цілому, оскільки вони так чи інакше зачіпають базові права людини і громадянина. Означене дослідження розглядає правову основу, реалії та проблематику обмеження прав і свобод, передбачених статтями 30-34, 38, 39, 41-44 та 53 Конституції України [1] в умовах дії особливих правових режимів.

Надзвичайна актуальність теми полягає у тому, що ситуації та проблеми, які досліджуються, відбуваються в режимі реального часу. Це, певною мірою, зумовлює відносно поверхневу та слабку вивченість проблеми. Але при цьому слід зазначити, що певні наукові напрацювання й теоретичне підґрунтя проблем прав людини та їх обмеження заклали вітчизняні вчені-правознавці і, зокрема, конституціоналісти: І. Алмаші, О. Бориславська, Венгер, Демидова, М. Козюбра, Корнієнко, О. Лютюк, С. Матвеев, Л. Наливайко, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Романова, Н. Сергєєва, Л. Ткаченко, Ю. Тодика, Ю. Фігель, Ю. Шемшученко та інші.

Отже, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні», під час дії воєнного стану можуть бути обмежені права і свободи громадян, а також законні інтереси юридичних осіб. Такі обмеження є тимчасовими і запроваджуються відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Цей правовий механізм дозволяє державі зменшити обсяг деяких прав або обмежити інші в інтересах національної безпеки та оборони. У період воєнного стану можуть обмежуватися наступні конституційні права громадян: недоторканність житла, таємниця листування і комунікацій, недоторканність особистого життя, свобода пересування, свобода думки і слова, право на участь в управлінні державними справами, право на мирні зібрання, право на володіння власністю, право на підприємницьку діяльність, право на працю та страйк, право на освіту [2].

З одного боку, обмеження конституційних прав і свобод є необхідним заходом в умовах війни. Однак, такі заходи створюють правові та етичні дилеми. Найбільша проблема такого правового та морально-етичного конфлікту полягає у дотриманні балансу між захистом держави та збереженням демократичних цінностей. Крім того, тимчасові обмеження викликають соціальне напруження, особливо коли громадяни стикаються з труднощами в реалізації базових прав, таких як: свобода пересування або право на підприємницьку діяльність. Ще одна проблема: питання компенсації за вилучене майно та дотримання законності у виконанні обмежувальних заходів, що потребує належного контролю з боку органів державної влади.

Крім того, військове командування або військово-цивільні адміністрації можуть встановлювати заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів, перевірку документів в осіб, а в разі потреби: проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та

вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України [2].

Треба також пам'ятати, що правовий режим воєнного стану не тільки обмежує ряд конституційних та інших прав громадян, але й покладає на них додаткові обов'язки. Так, зокрема, на території, на якій введено воєнний стан, військове командування разом з іншими органами влади або й самостійно має право запроваджувати трудову повинність та залучати громадян до суспільно-корисних робіт (на підставі і в порядку реалізації Постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753 «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану»). Трудова повинність полягає у виконанні робіт оборонного характеру, а також у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, а також їх наслідків. При цьому, тривалість виконання таких робіт та їхня оплата встановлюються відповідно до трудового законодавства. Крім того, військовому командуванню надається право використовувати потужності, ресурси та майно підприємств і організацій усіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, а також окремих громадян. Трудова повинність може запроваджуватися для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер.

Як зазначає Л. Наливайко, важливо акцентувати, що в українській правовій доктрині вживається термін «конституційні засади обмеження прав людини», мета якого полягає у забезпеченні необхідного балансу між особистими та суспільними інтересами. Конституція України та інші нормативно-правові акти, що визначають обмеження конституційних прав і свобод людини, повинні встановлювати збалансований підхід до особистих і суспільних інтересів, оскільки порушення цього балансу може призвести до порушення прав та свобод особи [3, с. 626].

Отже, можемо зробити висновок, що будь-яке обмеження прав людини повинно мати обґрунтовані законодавчі підстави, належним чином закріплені у законодавстві. Додатково, такі обмеження мають бути тимчасовими, пропорційними і не можуть ушкоджувати основні права та свободи особи.

Відповідно до положень міжнародних нормативно-правових актів [4; 6] та згідно з міжнародними зобов'язаннями, Україна 28 лютого 2022 року повідомила Генерального секретаря Ради Європи про застосування дерогації, тобто, тимчасового відступу від положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], що обумовлений масштабною неспровокованою військовою агресією з боку російської федерації. Це свідчить про те, що всі необхідні формальності для обмеження певних прав людини на період дії воєнного стану у державі були виконані [7, с. 604].

При цьому ряд науковців, зокрема: М. Ковалів, С. Матвеев та О. Романова наголошують, що обмеження прав людини необхідно чітко розрізняти від порушення прав людини, оскільки обмеження прав відбувається в тих випадках,

коли держава чи інші суб'єкти обмежують використання окремих прав людини у конкретних ситуаціях з законними цілями, такими як: забезпечення безпеки, захист громадського порядку, охорона здоров'я, а також захист прав і свобод інших осіб чи інтересів суспільства взагалі. У свою чергу, обмеження прав людини пов'язані з конкретними обставинами і повинні бути пропорційними до об'єктивних цілей, які вони мають досягти. В той час, як порушення прав людини завжди перебуває поза межами допустимого. І, відповідно, важливо забезпечувати баланс між необхідністю обмеження та захистом фундаментальних прав та свобод громадян в суспільстві [8, с. 117; 9, с. 78].

У зв'язку з цим, вчені-конституціоналісти (І. Алмаші, Х. Маркович, О. Гавриленко та ряд інших) підкреслюють аксіому, що в умовах воєнного стану визначені Конституцією України права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені. При цьому передбачено винятковий порядок їх застосування, що вимагає соціально відповідальних дій з боку держави. Ці заходи повинні відповідати критеріям виправданості мети їх встановлення; орієнтованості на захист індивідуальних та публічних інтересів; визначеності обмежень виключно на підставі Основного Закону; недопустимості порушення принципу рівності; неможливості внесення змін до Конституції, якщо ці зміни передбачають обмеження прав і свобод людини і громадянина тощо. Отже, з одного боку, Конституція України гарантує обов'язкове відновлення обсягу конституційних прав і свобод людини і громадянина, які були обмежені, у визначений строк. З іншого боку, забезпечує, що можливість застосування обмежень цих прав існує лише в передбачених законодавством випадках і в разі об'єктивної необхідності такого застосування [10, с. 331; 11; 12, с. 56].

Отже, вимушене обмеження конституційних прав і свобод громадян є складним і неоднозначним явищем, яке виникає у випадку, коли держава стикається з серйозними загрозами національній безпеці, громадському порядку чи життю та здоров'ю громадян. На основі аналізу сучасних реалій і правових проблем, пов'язаних із такими обмеженнями, можна зробити висновок, що, хоча вони й мають тимчасовий характер і повинні відповідати принципам необхідності та пропорційності, у практиці можуть виникати значні ризики порушення прав людини. Впровадження подібних обмежень потребує чіткого нормативного регулювання, яке має забезпечити баланс між державними інтересами та основними правами громадян. Недосконалість правових норм і механізмів контролю за їх реалізацією можуть призвести до зловживання владою, що підриває довіру до державних інститутів і порушує основи демократичної правової держави. Таким чином, для мінімізації негативних наслідків вимушеного обмеження прав і необхідне посилення правових гарантій і забезпечення дотримання принципів верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: *Закон України* від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про правовий режим воєнного стану: *Закон України* від 12 травня 2015 року № 389-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 19.01.2025).
3. Наливайко Л.Р. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*. № 3(31), 2024. С. 622-635. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/наука/article/view/9741/9794> (дата звернення: 19.01.2025).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 19.01.2025).
5. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 19.01.2025).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (дата звернення: 19.01.2025).
7. Туманянц А. Р., Крицька І. О. Реалізація Україною права на відступ від статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: прецедентна практика Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні та вітчизняні реалії в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 603-607.
8. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: *матеріали наукового семінару* (21 червня 2024 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М.В. Ковалів, М.Т. Гаврильців, Н.Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2024. 231 с.
9. Матвеев С. В., Романова О.М. Юридичний механізм обмеження прав людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023/2. С. 76-80. URL: 862-Текст статті-1604-1-10-2023 1018-1.pdf (дата звернення: 19.01.2025).
10. Алмаші І. М. Конституційне право України. *Підручник*. 11-те видання (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»). Ужгород. Видавництво «РІК-У». 2023. 536 с. (дата звернення: 19.01.2025).
11. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. URL: <http://journalapp.uzhnu.edu.ua/article/view/287204/281124>. (дата звернення: 19.01.2025).
12. Гавриленко О. І. Дотримання конституційних прав та свобод людини в умовах воєнного стану / Функціонування Конституції України та проблеми реалізації її норм в умовах воєнного стану: *матеріали Регіональної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 27 червня 2022 р.). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 55-57.